

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ: Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΩΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ ΕΥΕΛΙΚΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΓΑΡΟΥΦΑΛΗ



BIO+BIO+BIO

Σήμερα ένα υψηλό, ολοένα αυξανόμενο ποσοστό ελλήνων τελειόφοιτων Λυκείου, ακόμη και μαθητών/ριών Γυμνασίου, καθώς και φοιτητών/ριών, προσπαθούν να «γεμίσουν το βιογραφικό» τους, όπως λένε οι ίδιοι και οι ίδιες, συμμετέχοντας σε όσο το δυνατόν περισσότερες «δράσεις», όπως ευρωπαϊκά και διεθνή εκπαιδευτικά προγράμματα (καθοδηγούμενα από τον ΟΟΣΑ, την Παγκόσμια Τράπεζα και τον ΟΗΕ), καθώς και ημερίδες, συνέδρια κ.ά.¹ Επίσης, αν ανατρέξει κανείς στο Google με τίτλο «συμπλήρωση» ή «σύνταξη βιογραφικού», θα διαπιστώσει ότι στις ιστοσελίδες πολλών ελληνικών Πανεπιστημίων, όπως και πολλών ιδιωτικών επιχειρήσεων, γραφείων επαγγελματικού προσανατολισμού και φορέων συμβουλευτικής για την ένταξη στην απασχόληση, δίνονται «οδηγίες», προς κάθε ενδιαφερόμενο να συνεχίσει τις σπουδές του ή να εργαστεί, πώς να συγγράψει «σωστά», «έξυπνα», «ισχυρά» Βιογραφικά Σημειώματα (Β.Σ.) – άλλως ονομαζόμενα Curriculum/-a Vitae ή Resumé, σήμερα δε και Euro-pass Curriculum Vitae.² Είναι αδιανόητο πλέον για έναν δημόσιο ή ιδιωτικό φορέα που αναγγέλλει θέσεις εργασίας να μη ζητήσει το Β.Σ. των ενδιαφερομένων και οι τελευταίοι να μη σπεύσουν να «μάθουν» πώς να το συμπληρώσουν «έξυπνα». Το ίδιο ισχύει και για τα πανεπιστημιακά εκπαιδευτικά και ερευνητικά

*Η Ελένη Παπαγαρουφάλη διδάσκει κοινωνική ανθρωπολογία στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.
(elpapgar@yahoo.gr)*

ΣΥΓΧΡΟΝΑ 112 ΘΕΜΑΤΑ

Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 122-123, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2013, σ. 112-118

προγράμματα, σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, στο εσωτερικό όπως στο εξωτερικό.³

Αυτή η σχετικά πρόσφατη για την Ελλάδα βιομηχανία βιογραφικών (κυρίως της τελευταίας δεκαετίας) συνδέεται, εμμέσως πλην σαφώς, με την επιβολή του νεοφιλελεύθερου πολιτικοοικονομικού μοντέλου, το οποίο, παράλληλα προς την υψηλή ανεργία που προκαλεί, προωθεί, ακόμη και μέσω σχολικών προγραμμάτων, το «επιχειρηματικό ήθος»: την ιδέα του αυτενεργού, δραστήριου και «ευέλικτου» πολίτη, νοούμενου ως «απόλυτα κύριου του εαυτού» του ως εάν ο εαυτός να ήταν μια «ιδιωτική επιχείρηση μάλλον, παρά μια απλή ιδιοκτησία», κατά την εύστοχη διευκρίνιση του Gershon.⁴ Ο σύγχρονος ιδανικός πολίτης οφείλει να μάθει να είναι αυτόνομος από κρατικές παρεμβάσεις, επομένως, να ενημερώνεται ο ίδιος για τα τεκταινόμενα και να αποκτά νέες δεξιότητες και ικανότητες (κυρίως στην Τεχνολογία Πληροφορίας και Επικοινωνίας, ΤΠΕ)· να αναλαμβάνει την ευθύνη των επιλεγμένων δράσεών του, τις οποίες οφείλει να διαχειρίζεται κατά προτίμηση με ισότιμους εταίρους (partners) άλλων κρατών, και να είναι διατεθειμένος να αυτο-αξιολογείται αλλά και να λογοδοτεί γι' αυτές, σε εθνικές ή διεθνείς εταιρείες και οργανισμούς αξιολόγησης, προκειμένου ο ίδιος και ταυτόχρονα ο χώρος του (επιχείρηση, σχολείο, δήμος, ΜΚΟ κ.ά.) να αποκτήσει μια αξιοσέβαστη και ευυπόληπτη κατάταξη σε εθνικό/ευρωπαϊκό/διεθνές επίπεδο και να εξασφαλίσει την ανάπτυξη και πρόοδό του, κυρίως δε τη «βιωσιμότητά» του,⁵ –εν ολίγοις, να μην αφήνει να «τον πιάνει η γρίπη» αλλά να «αρπάζει τη γρίπη», κατά την έξυπνη μεταφορά του Graeber.⁶ Η προαπαιτούμενη πλέον ικανότητα των πολιτών όλων των ηλικιών να αποκτούν και να παράγουν «καινοτόμες» γνώσεις, ιδίως μέσω της συμμετοχής τους σε προγράμματα «Διά Βίου Μάθησης» (Lifelong Learning),⁷ ώστε να είναι ανά πάσα στιγμή έτοιμοι και έτοιμες να προσαρμόζονται στις συνεχώς μεταβαλλόμενες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, υφέρπει τόσο στην αθρόα προσφορά, όσο και στη μαζική ζήτηση, σύνταξης ενός έξυπνου βιογραφικού.⁸

Η αυταπάτη του βιογραφικού

Η επισήμανση του Pierre Bourdieu ότι «η αφήγηση της ζωής ποικίλλει, τόσο στη *μορφή* όσο και στο *περιεχόμενο* της, ανάλογα με την κοινωνική ποιότητα της αγοράς, στο πλαίσιο της οποίας προσφέρεται»,⁹ διευκρινίζεται περαιτέρω από τον κοινωνιολόγο Peter Alheit: στις σημερινές συνθήκες εργασιακής επισφάλειας, το μεταπολεμικό «σχέδιο δόμησης της κανονικής ή τυπικής βιογραφίας», αυτής που αποτελείτο από τρεις φάσεις, την «προπαρασκευαστική», την «παραγωγική» και την «απόσυρση από την εργασία», έχει «αποδιοργανωθεί».¹⁰ Για την ακρίβεια, επειδή στο πλαίσιο του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού οι μεταβάσεις από τη μια φάση στην άλλη έχουν προ πολλού

(πολύ πριν από την κρίση στην Ελλάδα!) μεταβληθεί σε καταστάσεις διακινδύνευσης, με αποτέλεσμα να προκύπτουν συνεχώς ανεπιθύμητες έως οδυνηρές μεταβολές της κοινωνικής θέσης, στη «βιογραφική διαδρομή» έχει αρχίσει να υποχωρεί η σημασία της παραγωγικής-εργασιακής φάσης (που αποτελούσε το κέντρο της διαδρομής του βίου, κυρίως δε των ανδρών) και να αναδεικνύεται η αξία της «προπαρασκευαστικής φάσης», εμπλουτισμένης από εκπαιδευτικές μαθησιακές «δια βίου» δράσεις¹¹ – οι οποίες όχι μόνο παρεμβάλλονται και επικαλύπτουν πλέον τη φάση της βιοποριστικής εργασίας, αλλά και καθορίζουν τη χρονική οργάνωση της κοινωνικής ζωής.¹²

Παρά τη διαπιστωμένη αύξηση της επιβεβλημένης ετερογένειας και αποσπασματικότητας των βιογραφικών διαδρομών των πολιτών του ύστερου καπιταλισμού,¹³ ο/η κάθε πολίτης υποχρεούται να πειθαρχήσει σε αυτό που ο Bourdieu έχει ονομάσει «ρητορική αυταπάτη [της βιογραφίας]»: ¹⁴ προκειμένου να γίνει ορατός και ορατή, δηλαδή, να διεκδικήσει και να βρει εργασία στην ελεύθερη αγορά, ή να ανελιχθεί, ή ακόμη και να συμμετάσχει σε εθνικές και διεθνείς επιμορφωτικές, ερευνητικές ή άλλες δράσεις,¹⁵ υποχρεούται πλέον να καταθέσει ένα Βιογραφικό Σημείωμα, του οποίου η λίγο πολύ προκαθορισμένη δομή προσδοκά από τον/την αυτο-βιογραφούμενο/η «να αναπαραστήσει ή, καλύτερα, να παραγάγει το “εγώ” [του/της]».¹⁶ Να κατασκευάσει, δηλαδή, «μια ταυτότητα νοημένη ως παραμονή εντός του ίδιου εαυτού τού ενός υπεύθυνου, άρα προβλέψιμου ή, τουλάχιστον, σκεπτόμενου όντος και μάλιστα με τον τρόπο μιας καλά συγκροτημένης ιστορίας ζωής», με αρχή, μέση και τέλος – ένα «“τέλος” με τη διττή έννοια του τέρματος και του σκοπού (“θα βρει τον δρόμο του” σημαίνει για κάποιον ότι θα επιτύχει, ότι θα έχει μια καλή σταδιοδρομία)».¹⁷ Αυτή η, κατά τον Alheit, «υποχρέωση “συμφυρματικής συρραφής”», ώστε το ούτως ή άλλως «ασυνεχές» του βίου (πολύ περισσότερο του ύστερου νεωτερικού βίου) να μετατραπεί σε «μια κατά το μάλλον ή ήττον εύλογη βιογραφική ακολουθία», καθώς και «η αναγκαιότητα για μια εντελώς νέα μορφή “διαγωγής βίου”», έχουν αναγορεύσει «τη *βιογραφική μάθηση* σε βασική συνιστώσα της κοινωνικής ζωής στην ύστερη νεωτερικότητα».¹⁸ Ο Alheit, μιλώντας από τη σκοπιά της δικής του γενιάς (είναι καθηγητής γερμανικού πανεπιστημίου), παραπονιέται ότι «η βιογραφική διαδρομή μοιάζει να μετατρέπεται σε ένα είδος “εργαστηρίου”, στο οποίο πρέπει να αναπτύξουμε δεξιότητες για τις οποίες, όμως, δεν έχουμε προετοιμαστεί κατά την κοινωνικοποίησή μας».¹⁹

Σε αντίθεση με τις μεταπολεμικές γενιές, των οποίων το Curriculum Vitae ήταν λίγο πολύ προβλέψιμο εξαιτίας της σχεδόν «μονοσήμαντης προγνωστικής αξίας» που είχαν οι ταξικές, οι φυλετικές, οι έμφυλες, οι οικογενειακές-επαγγελματικές, ακόμη και οι πολιτικές (στην Ελλάδα)

τοποθετήσεις,²⁰ στον ύστερο νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό, οι νεότεροι/ες, όντας απότοκοι της ωραιοποιημένης ιδεολογίας περί του δικαιώματος του ατόμου να έχει ελεύθερη πρόσβαση σε κάθε είδους «εμπειρία» («για την εμπειρία!»), είναι σε θέση να παραβλέπουν την παλαιά προγνώστικότητα (η οποία δεν έχει εξαλειφθεί) και ακολουθούν ευχαρίστως τις υποβαλλόμενες επαγγελματικές και επιμορφωτικές «εμπειρίες» που θεωρείται ότι τους εξασφαλίζουν ποικίλες «δεξιότητες και ικανότητες», με προεξάρχουσα αυτή του «να μαθαίνεις πώς να μαθαίνεις», ώστε να γίνεσαι ευέλικτος και ευέλικτη, έτοιμος και έτοιμη δια πάσα ενδεχόμενη αλλαγή (και αποτυχία) στη ζωή σου.²¹ Είναι μέσα σε αυτό το πλαίσιο που «μαθαίνουν» ότι ανά πάσα στιγμή θα χρειαστεί να καταθέσουν το «βιογραφικό» τους σε κάποιο φορέα και που, στη διάρκεια της προπαρασκευαστικής ή και της παραγωγικής φάσης, «μαθητεύουν» στο πώς να (συνεχίζουν να) το εμπλουτίζουν ή «γεμίζουν». Ακολουθώντας τα υποδείγματα των Β.Σ. που αναρτώνται στο διαδίκτυο, οι ενδιαφερόμενοι/ες έχουν τη δυνατότητα να «κατασκευάζουν» και «ανακατασκευάζουν» το «εγώ» τους, ανάλογα με τον φορέα στον οποίο απευθύνονται. Όπως σε όλα τα βιογραφικά, εκκινούν από τον τυπικότερο «θεσμό ενοποίησης του “εγώ”», το «κύριο όνομα», το οποίο, κατά τον Bourdieu, όντας «το σταθερό σημείο σε έναν αεικίνητο κόσμο», εγγυάται στα ενδιαφερόμενα άτομα, πέραν των πιθανών βιολογικών και κοινωνικών μεταβολών, μια σταθερή ταυτότητα «εντός του [ενδόμυχου] εαυτού» σε όλα τα πιθανά πεδία στα οποία αυτός παρεμβαίνει ως «δραστήριο υποκείμενο», με άλλα λόγια σε όλες τις πιθανές ιστορίες της ζωής –ή, αλλιώς, εξασφαλίζει «την *constantia sibi* που είναι αναγκαία για την κοινωνική τάξη και ομαλότητα».²² Σε αντίθεση όμως με όσες και όσους διατεινόμεστε ότι η «ημερομηνία γέννησης» και η «οικογενειακή κατάσταση» συνιστούν πλέον «προσωπικά δεδομένα», αυτοί και αυτές σπεύδουν να τα συμπληρώσουν, γνωρίζοντας ότι η νεαρή ηλικία ιδίως δε το «άγαμος/η» εξασφαλίζουν την ελκυστική εικόνα ενός ατόμου ελεύθερου από υποχρεώσεις, επομένως, κύριου του εαυτού τους και πανέτοιμου για δράση.

Η δομή των αναρτημένων υποδειγμάτων από τα πανεπιστήμια και τους άλλους φορείς είναι τέτοια ώστε οι ενδιαφερόμενοι/ες, αμέσως μετά την παράθεση των πρωτοπρόσωπων προσωπικών στοιχείων, να έχουν την ευκαιρία να αναφερθούν σε κάθε είδους «επαγγελματική εμπειρία» που έχουν αποκτήσει (στη διάρκεια των σπουδών, ή μετά την αποφοίτησή τους ως εργαζόμενοι/ες), σε όλα τα «σεμινάρια» ή και «δράσεις» στα οποία έχουν συμμετάσχει, στο «επίπεδο γνώσης» των ξένων γλωσσών και χειρισμού Η/Υ, στις τυχόν «διακρίσεις» που έχουν πάρει, στο εάν διαθέτουν «δίπλωμα οδήγησης», αλλά και στα «γενικά» ή «άλλα ενδιαφέροντα» – π.χ. εθελοντισμός, ζωγραφική, συγγραφή, μουσική, θέατρο, παραδοσιακοί χοροί, μπά-

σκετ, ταεκβοντό, αρθρογραφία (με αναφορές σε προσωπικά blogs). Τα παραπάνω «τεκμηριώνονται» με αναφορές σε χρονολογίες και έτσι παίρνουν τη μορφή ιστορικών γεγονότων, τα οποία αφήνονται να μιλήσουν από μόνα τους, καθώς συνδέονται πλέον με τον/τη βιογραφούμενο/η σε ένα λανθάνον τρίτο πρόσωπο.²³ Στην περίπτωση, όμως, που αυτός ή αυτή επιθυμεί να επηρεάσει περαιτέρω το αόρατο αν και επώνυμο ακροατήριό του/της, τους κριτές του βιογραφικού, έχει την ευχέρεια να επανεμφανισθεί ως πρώτο πρόσωπο («εγώ») προσφεύγοντας για παράδειγμα στα «ατομικά χαρακτηριστικά» – «Είμαι πρόθυμος/η, άτομο εμπιστοσύνης, με όρεξη για δουλειά και επιμονή, έχω διάθεση και κέφι να μάθω, με διακρίνει η ευγένεια και το ομαδικό πνεύμα».

Η απατηλή χρονικότητα του βιογραφικού

Η αθρόα μαθητεία και πειθάρχηση στο αίτημα του βιογραφικού και η ετοιμότητα προσφοράς εκατοντάδων βιογραφιών που παρατηρούνται σήμερα πλέον και στην Ελλάδα, θυμίζουν την επίκαιρη παρατήρηση της Lauren Berlant ότι, παρά την οικονομική κρίση των δύο τελευταίων δεκαετιών, οι μικροαστοί και μεσοαστοί πολίτες των δυτικών κρατών (Αμερικάνοι και Ευρωπαίοι) συνεχίζουν να «συναινούν» ή να «επενδύουν» σε «ένα αφήγημα που καλλιεργεί την επιθυμία να συνεχίζουμε να πιστεύουμε, με κάθε κόστος, στο ενδεχόμενο παρουσίασης ευκαιριών τις οποίες προβάλλουν οι φανταστικές ιστορίες περί καλής ζωής και περί συνέχειας ή συνοχής του εαυτού».²⁴ Η Berlant αποκαλεί αυτό το «αισιόδοξο» αφήγημα «φανταστικό», επειδή «το παρόν», σε σχέση με τη σταθερότητα των πολιτικών συστημάτων, την επαγγελματική αποκατάσταση και όλα τα είδη κοινωνικής πρόνοιας, «έχει καταστεί τόσο αβέβαιο που καταβροχθίζει το μέλλον και μας απαγορεύει να το σκεφτούμε παρά μόνο στη φαντασία μας».²⁵

Το να συλλέγει κανείς και να καταγράφει «δεδομένα» για τον εαυτό του (στην περίπτωσή μας, με τη μορφή του Β.Σ., των συστατικών επιστολών και βεβαιώσεων) θα μπορούσε να ιδωθεί ως είδος «αυτο-αρχειοθέτησης», κατά τον ανθρωπολόγο Allen Feldman.²⁶ Ο Ζακ Ντεριντά, ωστόσο, στο έργο του *Η έννοια του αρχείου*, μας επισημαίνει ότι δεν υπάρχει αρχείο χωρίς την «παρακατάθεσή» ή παράδοσή του σε έναν τόπο εξουσίας, ή αλλιώς, «χωρίς τόπο γραφής, χωρίς μια τεχνική επανάληψης και χωρίς μίαν ορισμένη εξωτερικότητα. Δεν υπάρχει αρχείο χωρίς *έξω-θεν*»,²⁷ εννοώντας με το τελευταίο μια μορφή Αρχής που έχει το δικαίωμα να αρχειοθετεί: άλλους να τους συμπεριλαμβάνει, ονοματίζοντας και (απο)μνημονεύοντάς τους, και άλλους να τους αποκλείει, καθιστώντας τους ανώνυμους και εισάγοντάς τους στη λήθη. Ο Bourdieu, στο «Η αυταπάτη της βιογραφίας», μιλώντας για διάφορα είδη βιογραφίας, συμπεριλαμβανομένου του βιογραφικού σημειώμα-

τος, έχει επίσης ασκήσει κριτική σε αυτό το είδος «δημόσιας και επίσημης αναπαράστασης της ιδιωτικής ζωής», η οποία «παραδίδεται» σε κοινωνικοπολιτικούς μηχανισμούς που έχουν το δικαίωμα «να υποστηρίζουν και απαγορεύουν τη θεωρία περί της εμπειρίας της ζωής ως ενότητας ή ολότητας».²⁸ «Το να παραδίδεται κάπου σημαίνει να εισέρχεσαι σε κατοικία, δηλαδή, να εισάγεις τον εαυτό σου σε μια πολιτική ταυτότητα και κανονικότητα· ή αλλιώς, να γίνεσαι ο εκπρόσωπος, το υπόμνημα, το στήριγμα, η μεταφορά ή το διπλό, ο μεταφορέας της Αρχής», επισημαίνει ο Feldman, ξαναδιαβάζοντας το *Η έννοια του αρχείου*.²⁹ Αν αποδεχθούμε τα παραπάνω, τότε, όσοι και όσες αυτο-αρχαιοθετούνται και καταθέτουν τα βιογραφικά τους σε εργασιακούς ή εκπαιδευτικούς, εθνικούς, ευρωπαϊκούς και διεθνείς φορείς, θα μπορούσαν να αναρωτηθούν εάν «παραδίδουν» την (φανταστική) πίστη ή ελπίδα τους ότι θα βρουν δουλειά ή ότι θα συνεχίσουν τις σπουδές τους στις δαιδαλώδεις Αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή του ΟΟΣΑ, της Παγκόσμιας Τράπεζας, του ΟΗΕ. Ωστόσο: «Γεννηθήκαμε Ευρωπαίοι, θέλουμε να ανήκουμε στην ευρωπαϊκή οικογένεια», βροντοφώναξε μια απόφοιτη φοιτήτρια, επιδεικνύοντας το συμπληρωμένο «Euro-pass C.V.» της, την εποχή που φημολογείτο έντονα η έξοδος της Ελλάδας από την Ευρωζώνη.

Εάν, όπως θα διατείνονταν η Berlant και ο Bourdieu, η σύνταξη ενός βιογραφικού σημειώματος συνιστά την αξίωση στην αυταπάτη ενός συνεκτικού ή απροσπέλαστου από συγκρουσιακές σχέσεις «εγώ»,³⁰ και εάν «το αρχείο ήταν πάντα μια εγγύηση, και όπως κάθε εγγύηση, ήταν εγγύηση για το μέλλον», σύμφωνα με τον Ντερντά,³¹ τότε θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η αυτο-αρχαιοθέτηση των επίδοξων δια βίου σπουδαστών και των δυνητικών εργαζόμενων, τους εμπλέκει όχι μόνο στην εγγενή σε αυτή αυταπάτη του δραστήριου εγώ που δύναται να παρέμβει καθοριστικά στη διαδρομή της ζωής του, αλλά και στην απατηλή χρονικότητά της. Όπως υποστηρίζει ο Feldman, η αρχαιοθέτηση, στηριζόμενη στη δύναμη των συμβόλων, προαναγγέλλει, προλαμβάνει, προκαταλαμβάνει έως «προαγοράζει το μέλλον», έτσι ώστε οι υποσχετικές εγγυήσεις για μια «καλή ζωή», αλά Berlant, «να αποκτούν μια θέση αλλά όχι μια συγκεκριμένη πραγματικότητα»³² —καθόλου τυχαία, εδώ και πολλά χρόνια, πολύ πριν από την ελληνική κρίση, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει εισαγάγει τον όρο «κινητικότητα», τον οποίο προβάλλει με το ευφημιστικό σλόγκαν «Europe on the move».

Σύμφωνα με τα παραπάνω και μάλιστα στη χρονική περίοδο του παγκόσμιου νομισματικού πολέμου και της οδυνηρής ανεργίας που ζούμε στην Ελλάδα, είναι ηλίου φαινότομο ότι τα περισσότερα από τα αθρόα βιογραφικά σημειώματα των ελλήνων πολιτών καταλαμβάνουν μια «θέση» (σε περισσότερους από έναν «τόπους γραφής») αλλά «όχι μια συγκεκριμένη πραγματικότητα». Σε κάθε αρνητική απά-

ντηση, ωστόσο, οι ενδιαφερόμενοι και ενδιαφερόμενες που μαθητεύουν στα «σεμινάρια» σύνταξης-συμπλήρωσης του βιογραφικού, έχουν μάθει πώς να το επαναλαμβάνουν και να το «ανα-προσαρμόζουν» (τα περί ανα-προσαρμογής αποτελούν βασική «οδηγία») στις απαιτήσεις του επόμενου φορέα ή εργοδότη. Εξάλλου, όπως επισημαίνει ο Ντερντά, ενώ η ίδια η δυνατότητα του αρχείου να επαναλαμβάνεται το εκθέτει στην (αυτο)καταστροφή, εντούτοις υπάρχουν πάντοτε αντισταθμιστικές τεχνικές, διάφορες «δικαιολογίες» ή «επανεπενδύσεις σε άλλες λογικές», που κατορθώνουν να το (ξανα)παρουσιάζουν «μέσα στο είδωλο της ζωγραφισμένης αλήθειας».³³ Ως μία από αυτές τις «άλλες λογικές» και «ζωγραφισμένες αλήθειες» που μας ανατροφοδοτούν την αίσθηση της αλήθειας (ή της αληθοφάνειας και της αληθοέπειας στην περίπτωση του Β.Σ.), θα μπορούσε να εκληφθεί η καινοφανής (αμερικανόφερτη;) για τα ελληνικά δεδομένα οδηγία να ξεκινούμε στο βιογραφικό μας με την «πιο πρόσφατη» επαγγελματική εμπειρία, την «πιο πρόσφατη» παρακολούθηση σεμιναρίου ή ημερίδας, την «πιο πρόσφατη» πιστοποίηση ξένης γλώσσας κ.ο.κ. Αυτή η ολοένα επιβαλλόμενη (αν και καλοδεχούμενη) αναγκαιότητα για μια εντελώς νέα μορφή αυτο-αναπαράστασης ή αυτο-αρχαιοθέτησης φαίνεται να εκλαμβάνει την πάλοι ποτέ «φυσική» γραμμική-εξελικτική αφήγηση της ζωής (από το αφηγούμενο παρελθόν του εαυτού προς το παρόν του) ως παρωχημένη, ως «χάσιμο χρόνου». Με άλλα λόγια, η παλαιότερη ισχύς του «τέλους-σκοπού», με την έννοια ότι ο βιογραφούμενος «θα» βρει τον δρόμο του, «θα» επιτύχει, «θα» έχει μια καλή σταδιοδρομία, υποχωρεί. Το βιογραφικό που ξεκινάει με τη χρονική σύμπτωση έως σύμπτωση ανάμεσα στο παροντικό-άμεσο αίτημα (εργασίας, συνέχισης σπουδών κ.ά.) και τα «πιο πρόσφατα» επιτεύγματα (προϋπηρεσίας, νέων δεξιοτήτων κ.ά.) ανάγει τον παροντικό εαυτό του βιογραφούμενου σε πρωταγωνιστή — αφού τα ίχνη του παρελθόντος εαυτού του απλώς έπονται! — και του προκαλεί την αίσθηση ότι είναι άμεσα παρών σε αυτή τη διαδικασία, ότι την καθοδηγεί εδώ και τώρα, και, επομένως, ότι το αίτημά του βρίσκεται εγγύτερα στην πραγμάτωσή του. Εξάλλου, αυτό είναι και το πνεύμα των ευρωπαϊκών, επιμορφωτικών και άλλων, προγραμμάτων τα οποία, εξαιτίας του «ευρωπαϊκού» αλλά και «παγκόσμιου» πλέον προσανατολισμού τους («Δράσε τοπικά, σκέψου παγκόσμια, όσο μικρός κι αν είσαι»), απαιτούν την εμπλοκή όσο το δυνατόν περισσότερων («εκσυγχρονισμένων») κρατών-εταίρων, ώστε να υπερβληθούν οι («παρωχημένοι») τοπικοί εθνικισμοί και «να πάμε παραπέρα», «να εξορίσουμε τον νεκρό χρόνο του παρελθόντος μας», όπως έχει επισημάνει ο Marc Abélès, ανάμεσα σε άλλους.³⁴

Η παραγνώριση της κακής ζωής

Επιβεβαιώνεται, επομένως, περίτρανα η διαπίστωση του Bourdieu ότι η «μορφή» και το «περιεχόμενο» της δημόσιας αναπαράστασης ή, καλύτερα, της δημόσιας παραγωγής της ιδιωτικής ζωής, δεν μπορούν να διαχωριστούν από «την κοινωνικοπολιτική ποιότητα της αγοράς», στην οποία απευθύνεται αυτή η παραχθείσα αναπαράσταση. Ούτε και αφήνουν πολλά περιθώρια συγκάλυψης του γεγονότος ότι το Βιογραφικό Σημείωμα (ιδίως σε συνθήκες παγκοσμιοποιημένης αγοράς εργασίας, εργασιακής επισφάλειας και μετατροπής των Α.Ε.Ι. σε Α.Ε.), δεν αφορά μόνο το «εγώ» που θωρακίζεται πίσω από το πατρώνυμό του και έτσι νοιώθει τόσο μοναδικό και αύταρκες ώστε να πιστεύει πως παρεμβαίνει δραστήρια στη ζωή του, αλλά συνιστά πεδίο έντονου ανταγωνισμού με όλους και όλες που εντάσσονται στο ίδιο πεδίο ενδιαφερόντων και συμφερόντων και που έχουν πρόσβαση στις ίδιες δυνατότητες παρέμβασης. Σήμερα, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και των οικονομικών προβλημάτων στις ελληνικές οικογένειες, όσοι και όσες «γεμίζουν» το βιογραφικό τους, ανεξαρτήτου ηλικίας, έχουν επίγνωση αυτού του ανταγωνισμού. Συγχρόνως, όμως, φαίνεται πως συνεχίζουν (μαζί με τις οικογένειές τους) να συναινούν και να επενδύουν στις φανταστικές υποσχέσεις περί καλής ζωής, συνέχειας και συνοχής του εαυτού. Συμμορφούμενοι και συμμορφούμενες με όλες τις αποδεκτές διεθνώς οδηγίες του «βιογραφικού», το έχουν αναγάγει σε ύψιστη τέχνη επίδειξης του εαυτού τους ως του ιδανικού, αυτόνομου και δραστήριου πολίτη, ως αυτού και αυτής που επιδιώκει την απόκτηση όλων εκείνων των «αρετών» οι οποίες πωλούνται και καταναλώνονται τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και τη «διεθνή αγορά της αρετής ή της ηθικής των πολιτών», κατά τον Paul Rabinow³⁵ – καθόλου τυχαία ο «εθελοντισμός» και η «σύνδεση με την κοινωνία» συνιστούν πλέον σημαντικές αρετές στα Β.Σ. μας.³⁶ Πρόκειται για εκείνες τις αρετές που εξασφαλίζουν («δια βίου») αυτό που, κατά τον Cris Shore, «θέλουν οι εργοδότες τώρα και για το άμεσο μέλλον: ευφυείς, ευέλικτους, προσαρμόσιμους υπαλλήλους που μαθαίνουν γρήγορα και τα βγάζουν πέρα με κάθε αλλαγή».³⁷

Στις 11 Μαΐου 2012, σε κανάλι της ελληνικής τηλεόρασης, μια 15χρονη μαθήτρια που έλαβε το βραβείο για την καλύτερη σχολική εφημερίδα στην Ελλάδα, είπε προς το κοινό, κλαίγοντας: «Η οικονομική κατάσταση στη χώρα μας είναι τρομερή, αλλά εμείς οι νεότεροι συνεχίζουμε να ελπίζουμε και είμαστε αποφασισμένοι να συνεχίσουμε τη ζωή μας ειρηνικά και να τιμούμε τη χώρα μας ως ένα ισότιμο μέλος της Ευρώπης». Το κοινό, αποτελούμενο κυρίως από συγκινημένους γονείς, χειροκρότησε με ενθουσιασμό.

Το περιστατικό αυτό αποτελεί άλλη μια περίπτωση της ελπίδας που πεθαίνει τελευταία; Ή της «συλλογικής παραγνώρισης» (της υφιστάμενης τρομερής κατάστασης), όπως θα έλεγε ο Bourdieu,³⁸ η οποία παραγνώριση «δεν είναι το

ίδιο με τη λανθασμένη εκτίμηση», κατά την Berlant;³⁹ Θα υποστήριζα το δεύτερο, αν και ελπίδα και παραγνώριση μπορούν να ιδωθούν ως οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: του να συναινείς και να επανεπενδύεις σε παλιές ή νέες πολιτικές ταυτότητες και κανονικότητες όπως, για παράδειγμα, στη βιομηχανία των βιογραφικών που μας εισάγει στους νέους κανόνες της επαγγελματικής και άλλης «ευελιξίας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Για μια λεπτομερέστερη αποτύπωση της συμμετοχής σε πολλαπλές «δράσεις» εκ μέρους μαθητών/ριών Λυκείου και της έγνοιας τους για τη συμπλήρωση του βιογραφικού τους, βλ. Ελένη Παπαγρουφάλη, *Ήπια διπλωματία. Διεθνικές αδελφοποιήσεις και ειρηνιστικές πρακτικές στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, κυρίως κεφ. 6. Επίσης, αναφορικά με τους/τις φοιτητές/ριες, όσες/οι διδάσκουμε σε ελληνικά πανεπιστήμια γνωρίζουμε πόσο υψηλή ζήτηση έχουν οι «Βεβαιώσεις» συμμετοχής σε συνέδρια (τις οποίες προσφέρουν και ορισμένες φοιτητικές παρατάξεις για ψηφοθηρικούς λόγους).
- 2 Το Euro-pass Curriculum Vitae είναι προϊόν της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και καθιερώθηκε το 1998 (για την ιστορία του έως σήμερα, βλ. <http://europass.cedefop.europa.eu/en/about/history>). Η λίγο πολύ προκαθορισμένη δομή του συνδέεται με τον αναγγελόμενο σκοπό του θεσμού: να εξασφαλίσει σε όσους ενδιαφέρονται να «κινηθούν» στα κράτη-μέλη της ΕΕ τη «διαφάνεια» των επαγγελματικών και εκπαιδευτικών προσόντων τους μέσω του «εξορθολογισμού» των πληροφοριών που θα καταθέσουν.
- 3 Για παράδειγμα, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο είναι υψηλή η προσέλευση φοιτητών/ριών στο 3ήμερο «Σεμινάριο» που δίνεται ανά τακτά διαστήματα από το Γραφείο Σταδιοδρομίας-Διασύνδεσης και που αποτελείται από τρεις ενότητες: α) Σύνταξη Β.Σ. και συνοδευτικής επιστολής, β) Ο ρόλος της συναισθηματικής νοημοσύνης στον εργασιακό χώρο, και γ) Αυτογνωσία-Λήψη εκπαιδευτικών και επαγγελματικών αποφάσεων.
- 4 I. Gershon, «Neoliberal Agency», *Current Anthropology* 52/4 (2011), σ. 539.
- 5 C. Garsten / K. Jacobson, «Transparency and Legibility in International Institutions: The UN Global Compact and Post-political Global Ethics», *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 19/4 (2011), σ. 378-393.
- 6 D. Graeber, «Consumption», *Current Anthropology* 52/4 (2011), σ. 505. Για τη «νέα εργασιακή ηθική» που έχει επικρατήσει στην Ελλάδα, κυρίως από τη δεκαετία του 1990, και για την προώθησή της εκ μέρους φορέων συμβουλευτικής πανελλαδικά, βλ. Τσιώλης Γιώργος, «Η κατασκευή των “απασχολήσιμων” – Προβληματισμοί με αφορμή μια εμπειρική έρευνα στο πεδίο της συμβουλευτικής για την ένταξη στην απασχόληση», στο Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Ανεργία και εργασιακή ανασφάλεια. Όψεις ενός εμμένουτος κινδύνου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, σ. 151-185.
- 7 Οι εγκεκριμένες από την Κομισιόν οκτώ «δεξιότητες» ή «ικανότητες» της «Διά Βίου Μάθησης» είναι: α) επικοινωνία στη μητρική γλώσσα, β) επικοινωνία σε ξένες γλώσσες, γ) μαθηματικές ικανότητες και βασικές ικανότητες στις επιστήμες και την τεχνολογία, δ) ψηφιακές ικανότητες, ε) εκμάθηση του να μαθαίνεις, στ) κοινωνικές και πολιτικές ικανότητες, ζ) αίσθηση της πρωτοβουλίας και της επιχειρηματικότητας, η) πολιτισμική συνείδηση και έκφραση. Επ' αυτού, βλ. <http://europa.eu>.

- 8 Η μαθητεία στη σύνταξη ενός σωστού βιογραφικού για την «καλύτερη παρουσίαση του εαυτού», θεωρείται απαραίτητη στους φορείς συμβουλευτικής για την ένταξη στην αγορά· βλ. Τσιώλης, «Η κατασκευή των “απασχολήσιμων”», *ό.π.*, σ. 166.
- 9 Pierre Bourdieu, «Η αυταπάτη της βιογραφίας», στο του ίδιου, *Πρακτικοί λόγοι για τη θεωρία της δράσης*, μτφρ. Ράνια Τουτουτζή, Πλέθρον, Αθήνα 2000, σ. 81.
- 10 Peter Alheit, «Πρόλογος», στο Γιώργος Τσιώλης, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Κριτική, Αθήνα 2006, σ. 12-13.
- 11 Ο Alheit επισημαίνει ότι «φθίνει η ισχύς της προτεσταντικής ηθικής της εργασίας η οποία, σύμφωνα με τη θεώρηση του Μαξ Βέμπερ, αποτέλεσε ένα από τα πιο αποτελεσματικά πρότυπα προσανατολισμού της καπιταλιστικής νεωτερικότητας. Νέοι «μεταυλιστικοί» προσανατολισμοί είναι ορατοί –θα μπορούσε κανείς να μιλήσει για ένα είδος “εκθήλυνσης” της τυπικής βιογραφικής διαδρομής. Ενδεχομένως δε, στο προσεχές μέλλον θα κατανοήσουμε κατά περίπτωση τις βιογραφικές μας διαδρομές ως εκπαιδευτικές βιογραφίες, ή βιογραφίες αυτοπραγμάτωσης, και δευτερευόντως ως εργασιακές βιογραφίες ή επαγγελματικές καριέρες»· *αυτ.*, σ. 13.
- 12 Κατά τον Alheit, «Είναι δύσκολο να εντοπίσουμε κάποια διαδικασία μετάβασης από τη μια κατάσταση στην άλλη, εντός της διαδρομής του βίου, που να μη βρίσκεται υπό την επενέργεια παιδαγωγικών παρεμβάσεων. Σε κάθε ηλικιακή βαθμίδα δε, αντιστοιχούν τα δικά της παιδαγωγικά ρεπερτόρια. Ένδειξη αυτής της εξέλιξης αποτελεί η επικαιρότητα της έννοιας “δια βίου μάθηση”» και αποτέλεσμα αυτών «η επέκταση της παιδικότητας στην ενήλικη ζωή –ή και απώλειας της παιδικότητας»· *αυτ.*, σ. 11-12.
- 13 Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται ο επαγγελματικός επαναπροσανατολισμός και η επανειδίκευση, η ετεροαπασχόληση και η μετακίνηση σε σειρά ετερόκλητων επαγγελματικών πεδίων, η συμμετοχή σε άτυπες μορφές εργασίας, με ασαφή καθήκοντα και χωρίς ασφάλιση, η εναλλαγή περιόδων εργασίας με περιόδους ανεργίας· βλ. Τσιώλης, «Η κατασκευή των “απασχολήσιμων”», *ό.π.*, σ. 175-176.
- 14 Bourdieu, «Η αυταπάτη της βιογραφίας», *ό.π.*, σ. 77.
- 15 Για παράδειγμα: Πρακτική Άσκηση, Comenius, Erasmus, Tempus, Ηράκλειτος/Θαλής, INTERREG, καθώς και προγράμματα που αφορούν συνδικαλιστικά κ.ά. σωματεία.
- 16 Bourdieu, «Η αυταπάτη της βιογραφίας», *ό.π.*, σ. 81.
- 17 *Αυτ.*, 78 και 75 αντίστοιχα. Όπως θα φανεί παρακάτω, η δομή των υποδειγματικών Β.Σ. και οι οδηγίες που δίνονται προϋποθέτουν και εγγυώνται, αφενός, την οντολογική πρόσληψη του «εγώ» ως συνεκτικής, φυσικής και πάγιας (παρ-)ουσίας, προϋπάρχουσας των κοινωνικο-ιστορικών παραγόντων – με κορυφαία απόδειξη το οικογενειακό ή κύριο όνομα· αφετέρου, τη φαινομενολογική προσέγγιση της (αυτο-)βιογραφίας ως εμπρόθετης (αυτο-)συνειδησιακής πράξης και μέσω «αυτογνωσίας» του ατόμου, καθώς αυτός/ή που αποφασίζει να συντάξει τη «διαδρομή του βίου» του/της θεωρείται ότι έχει την πρόθεση και τη δυνατότητα να αναζητήσει και βρει τον «αληθινό εαυτό» του/της, τόσο σε ένα «ενδόμυχο» επίπεδο, όσο και μέσα στον χρόνο που αυτός/ή έχει «βιώσει». Επίσης, το γεγονός ότι στις οδηγίες συστήνονται επιτακτικά η αποφυγή παρουσίας «ψευδών» προσόντων και η διαθεσιμότητα συστατικών επιστολών και βεβαιώσεων για την περίπτωση που χρειαστούν, ανάγει το βιογραφικό σε «ομιλιακή πράξη» με την οποία ο/η βιογραφούμενος/η, έχοντας εκπληρώσει τους όρους ή κανόνες σύνταξης, με προεξάρχουσα τη συμπλήρωση του «κύριου ονόματός» του, φαίνεται να
- λέει στους παραλήπτες ότι αναλαμβάνει την ευθύνη της αλήθειας των πληροφοριών που δίνει και την εγγυάται – στο όνομα του πατρώνυμού του. Τέλος, παρά το ότι στη δομή του βιογραφικού τα προσόντα και οι δράσεις φαίνονται να «έπονται» του προϋπάρχοντος, αέναου εαυτού-εγώ, η οδηγία προς τους/τις συντάκτες/ριες βιογραφικών να τα (ανα-)προσαρμόζουν ανάλογα με τις απαιτήσεις του φορέα στον οποίο απευθύνονται υποδηλώνει ότι τόσο ο εαυτός όσο και ο βίος αποκτούν σημασία και αξία εντός του κειμένου και της γραφής, επομένως, αμφότερα συνιστούν «κειμενικές κατασκευές», ανοιχτές σε επανεξετάσεις, συμπληρωματικές πληροφορίες κ.λπ., όπως θα έλεγαν οι οπαδοί του μεταδομισμού. Για μια συνοπτική ανασκόπηση των παραπάνω επιστημολογικών θέσεων που έχουν χρησιμοποιήσει και χρησιμοποιούν οι θεωρητικοί της αυτοβιογραφίας αλλά ως μορφής «προσωπικής λογοτεχνίας», βλ. Πασχαλίδης Γρηγόρης, *Η ποιητική της αυτοβιογραφίας*, Σμίλη, Αθήνα 1993, κυρίως σ. 17-37.
- 18 Alheit, «Πρόλογος», *ό.π.*, σ. 12.
- 19 *Αυτ.*, σ. 14.
- 20 *Αυτ.*, σ. 13.
- 21 Στην πανελλαδική έρευνα του Τσιώλη για τους φορείς συμβουλευτικής στην «απασχολησιμότητα», ορισμένοι σύμβουλοι θεωρούσαν πιο σημαντική από την εύρεση απασχόλησης καθεαυτή, την εκμάθηση των ενδιαφερομένων στο «πώς» να ψάχνουν για δουλειά και στο «πώς» να βρίσκουν «μέσα τους» τα κίνητρα για να βρουν δουλειά. Τσιώλης, «Η κατασκευή των “απασχολήσιμων”», *ό.π.*, σ. 163.
- 22 Bourdieu, «Η αυταπάτη της βιογραφίας», *ό.π.*, σ. 78, 81, 79.
- 23 Όπως αναφέρει ο Πασχαλίδης (*Η ποιητική της αυτοβιογραφίας*, *ό.π.*, σ. 245-246), κατά τον Jean Starobinski, η χρήση ιστορικών χρόνων στην αυτοβιογράφιση μετατρέπει τον αφηγούμενο εαυτό σε ένα είδος «ημι-τρίτου προσώπου», διαπίστωση η οποία οδηγεί και τον Philippe Lejeune να υποστηρίξει ότι με την άμεση ή έμμεση χρήση του τρίτου προσώπου ο συγγραφέας «μιλά για τον εαυτό του ως εάν να ήταν κάποιος άλλος που μιλά γι’ αυτόν, ή ως εάν αυτός μιλά για κάποιον άλλον». Η εναλλαγή πρώτου και λανθάνοντος ημι-τρίτου προσώπου που υιοθετείται και στα Βιογραφικά Σημειώματα, στο βαθμό που αναπαριστά τη χρονική και γνωστική απόσταση του βιογραφούμενου από το παρελθόν του, αποκαλύπτει τις πολιτικοοικονομικές συνθήκες και τα παρεπόμενα βιογραφικά προαπαιτούμενα βάσει των οποίων συντάσσεται το βιογραφικό του και, επομένως, αποφυσικοποιεί τον πλασματικό, οντολογικό ενισμό του «εγώ». Βλ. και Lejeune Philippe, *Je est un autre*, Seuil, Παρίσι 1980, σ. 34· Starobinski Jean, «The Style of Autobiography», στο *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, J. Olney Publisher, Πρίνστον 1980, σ. 79.
- 24 Lauren Berlant, *Cruel Optimism*, Duke University Press, Ντάραμ-Λονδίνο 2011, σ. 185-186.
- 25 *Αυτ.*, σ. 187.
- 26 Allen Feldman, «The Structuring Enemy and Archival War», *PMLA, Publications of the Modern Language Association of America* 124/5 (2009), σ. 1707.
- 27 Ζακ Ντεριντά, *Η έννοια του αρχείου*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Εκκρεμές, Αθήνα 1996, σ. 28. Επίσης, για τις ποικίλες μορφές και έννοιες του αρχείου, βλ. Penelope Papailias, *Genres of Recollection. Archival Poetics and Modern Greece*, Palgrave Macmillan, N. Υόρκη 2005.
- 28 Bourdieu, «Η αυταπάτη της βιογραφίας», *ό.π.*, σ. 77.
- 29 Feldman, «The Structuring Enemy», *ό.π.*, σ. 1707.
- 30 Να σημειωθεί ότι η «αυτογνωσία» και η «αυτοσυνείδηση» αποτελούν εγγυημένα ζητούμενα της καθοδηγούμενης μαθητείας

στη σύνταξη του Β.Σ., καθότι το τελικό κείμενο θεωρείται η «αντανάκλαση» της συνείδησης, της πρόθεσης και της βούλησης του/της βιογράφου (βλ. και σημ. 17).

31 Ντεριντά, *Η έννοια του αρχείου*, ό.π., σ. 37.

32 Feldman, «The Structuring Enemy», ό.π., σ. 1708.

33 Ντεριντά, *Η έννοια του αρχείου*, ό.π., σ. 29-30.

34 Marc Abélès, «Virtual Europe», στο I. Bellier / Th. Wilson (επιμ.), *An Anthropology of the European Union*, Οξφόρδη-Ν. Υόρκη, Berg 2000, σ. 34.

35 Paul Pabinow, «Midst Anthropology's Problems», στο A. Ong / S. J. Collier (επιμ.), *Global Assemblages. Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη 2005, σ. 49. Κατά τον Τσιώλη, («Η κατασκευή των "απασχολήσιμων"», ό.π., σ. 180-183), όλες οι «διακυβερνητικές» τεχνικές που χρησιμοποιούν οι σύμβουλοι στην εύρεση απασχόλησης έχουν ως στόχο την «εσωτερική» όλων των επιταγών της νέας εργασιακής ηθικής.

36 Στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* της 30ής Ιουνίου 2013, σε άρθρο με τίτλο «Ανεκμετάλλευτη η εμπειρία του εθελοντισμού» (σ. 10), υποστηρίζεται ότι ο εθελοντισμός θα πρέπει να «κεφαλαιοποιείται» επαγγελματικά, να συνιστά δηλαδή σημαντικό κριτήριο για την επιλογή και πρόσληψη νέων μανάτζερ επιχειρήσεων, διότι οι εθελοντές μαθαίνουν τις δεξιότητες της επικοινωνίας «με ανθρώπους διαφόρων τύπων», της επίλυσης συγκρούσεων, της διαχείρισης της αλλαγής, της καθοδήγησης και της πειθούς και, γενικότερα, μαθαίνουν «να βελτιώνουν τις soft ανθρωποκεντρικές δεξιότητές τους».

37 Cris Shore, «Beyond the Multiversity: Neoliberalism and the Rise of the Schizophrenic University», *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* 18/1 (2010), σ. 27.

38 Pierre Bourdieu, *Η ανδρική κυριαρχία*, μτφρ. Π. Γεωργίου / Α. Καπέλλα / Σ. Νάσαινα / Ε. Σταματέλου / Θ. Ψυχογιός, επιμ. Ν. Παναγιωτόπουλος, Δελφίνι, Αθήνα 1996, σ. 65.

39 Berlant, *Cruel Optimism*, ό.π. σ. 185.

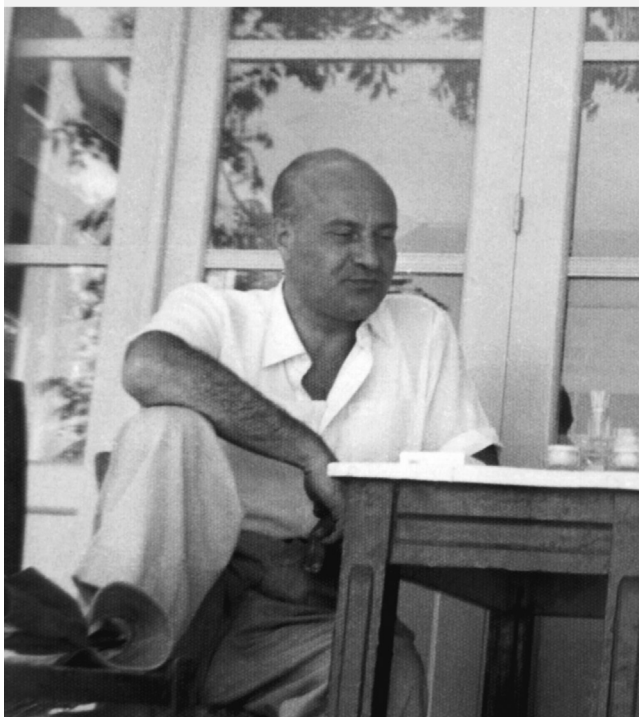
Κυκλοφορούν από τις εκδόσεις Άγρα

ΤΖΙΝΑ ΠΟΛΙΤΗ

ΟΙ ΑΙΩΝΙΕΣ ΦΩΛΕΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ ΕΛΥΤΗ

ΔΟΚΙΜΙΑ

ΑΓΡΑ



ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Η ΗΘΙΚΗ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΝ ΜΕΣΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΑΓΡΑ

